

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 2 2011 | ÅRGÅNG 15

Bokförlaget THALES

KAJSA EKIS EKMAN: *Varat och varan: prostitution, surrogatmödraskap och den delade människan*. Stockholm: Leopard förlag, 2010

KAJSA EKIS EKMANs debattbok *Varat och varan* handlar både om hur myten om »den delade människan» kommit att moraliskt legitimeras såväl prostitution som surrogatmödraskap, och om att slå hål på denna myt. Boken består till stor del av en genomgång av vad Ekman kallar »berättelserna» om prostitution och surrogatmödraskap, d.v.s. vanliga sätt på vilka dessa företeelser talas om och ges mening i offentliga, mediala och akademiska sammanhang.¹ Inom dessa berättelser framställs prostitution omväxlande som ett arbete, sexuell frigörelse, som en mänsklig rättighet eller feministisk revolt. På liknande vis ses surrogatmödraskap i vissa sammanhang som en revolutionerande, normbrytande och feministisk handling, och i andra som ett viktigt hjälpmedel till kärnfamiljens bestånd. Ekman visar förtjänstfullt hur dessa berättelser är genomsyrade av olika ideologier och fyllda med diverse försköningar, betydelseförskjutningar och faktafel. Efter en redovisning av en imponerande mängd primär- och sekundärdata om prostitution står det exempelvis klart att olika länders försök att reglera snarare än förbjuda köp av sexuella tjänster inte lyckats med att förbättra villkoren för de prostituerade. Dödstalen har inte gått ner och i den mån fackförbund för prostituerade existerar så är de knappast värda sitt namn; de har ytterst få prostituerade som medlemmar och drivs vanligen av hallickar eller andra profitörer av prostitution eller sexindustrin överlag. Snarare än att tjäna de prostituerades intressen så går det fackliga arbetet främst ut på att lobba för legalisering av sexindustrin eller för att prostitution ska betraktas som ett arbete.

Ekman påpekar att konsekvensen av att prostitution och surrogatmödraskap associeras med diverse positiva ting är att köpandet av dessa tjänster legitimeras. Därmed anser sig samhället inte behö-

va ta ansvar för det som verkligen händer med surrogatmödrar och kvinnor – för det är i de allra flesta fall kvinnor – som prostituerar sig.

Gemensamt för berättelserna om prostitution och surrogatmödraskap är att de skiljer mellan *den* som säljer och *det* som säljs, alltså mellan kvinnans jag – *varat* – och *varan* hon tillhandahåller. Det här, menar Ekman, är en distinktion som inte har sin motsvarighet i verkligheten. Vi är våra kroppar, och vad som händer med dem, händer med oss. Tron att det går att sälja sin kropp utan att sälja sitt jag är därför »falskt medvetande» (s. 116). Där vanliga arbetare alieneras från sitt arbete när arbetskraften säljs till andra så förfrämligas den prostituerade och surrogatmodern från sig själv eftersom det arbete som produceras sitter fast i hennes kropp. För att överleva psykiskt när varat blir vara behöver kvinnan upprätthålla en skillnad mellan det jag hon säljer och det jag hon behåller för sig själv. Reifikation sker vid prostitution och surrogatmödraskap i det att kvinnan tvingas gå från att se sin sexualitet eller graviditet som en del av en organisk helhet – varat eller jaget – till att uppleva dessa mänskliga förmågor som separata funktioner, som ting bland andra ting i yttervärlden. Vid den splittring av jaget som sker vid prostitution och surrogatmödraskap förnekas kvinnan sin helhetliga mänsklighet; hon blir en delad människa.

Vid prostitution består reifikationen i att kvinnan för att stå ut med en intimitet hon inte vill åt för dess egen skull »stänger av» kroppen, tänker att »kroppen är inte jag», eller »sparar» vissa kroppsdelar, d.v.s. låter torsken röra vid allt utom t. ex. armarna eller munnen. Analogt behöver surrogatmodern upprepa för sig själv att »barnet är inte mitt» och göra allt i sin makt för att inte anknyta känslomässigt till det. Reifikationen består här i att kvinnan gör en del av sig själv – innehållet i sin livmoder – till en separat individ som tillhör beställarna av barnet och förfrämligar sig från det och från sin graviditet överlag.

I berättelserna om prostitution och surrogatmödraskap framstår inte bara splittringen mellan varan och varat som *möjlig* utan även som *idealisk*, skriver Ekman. Den prostituerade hyllas för sin styrka och självständighet när hon skiljer mellan prostitutionsja-

get och det »riktiga» jaget, medan den bästa surrogatmodern är den som känner allra minst för barnet hon bär. Idealiseringen står i bjärt kontrast till det vetenskapliga samband mellan avstängning av känslor och trauman som Ekman refererar till. Enligt Ekman har forskare gått från att beskriva prostituerades försök till avstängning som en försvarsmekanism för att istället tala om posttraumatiskt stressyndrom där disassociation ingår. I vad hon presenterar som den hittills största internationella studien om prostitution påvisas att människor i prostitution tenderar att förlora förmågan att känna vissa kroppsdelar. Sådana somatiska disassociativa syndrom uppstår när sex blir ett arbete, skriver Ekman: »Eftersom »arbetet» inte är något man tillverkar och lämnar ifrån sig, utan ens själva jag och kropp, blir konsekvenserna avstängning [och] avdomning.» (s. 105) Berättelsernas idealisering av uppdelningen mellan jaget och kroppen är således idealisering av ett trauma. Att forskarna inte gjort samma koppling mellan surrogatmödraskap och traumatisering beror enligt Ekman på att surrogatmoderns distans gentemot barnet hon bär tagits som intäkt för att surrogatmödrskapet fungerar.

Ekmans argument kan sammanfattas som följer:

1. Vid prostitution och surrogatmödraskap görs kvinnans kropp till vara och eftersom hennes jag, *varat*, inte kan skiljas från hennes kropp, så blir varat till vara vid dessa företeelser.
2. För att psykiskt överleva att ens vara görs till vara fordras reifikation som medför att ens helhetliga mänsklighet förnekas.
3. Företeelser där någons helhetliga mänsklighet förnekas är moraliskt illegitima.
4. Alltså: Prostitution och surrogatmödraskap är moraliskt illegitima.

För att börja med (1): I vilken bemärkelse är kvinnans kropp varan vid prostitution och surrogatmödraskap? Kan man inte (korrekt) säga att prostituerade och surrogatmödrar använder sina kroppar för att utföra tjänster, utan att gå med på premissen att deras krop-

par, än mindre de själva, därigenom »varufieras», d.v.s. blir till varor?

Enligt Ekman är det obegripligt vad det här »sexet» som hävdas vara varan – det som köps och säljs eller det som man »har» – vid prostitution är. »Sexet är det som sägs utgöra kärnan i hela prostitutionsindustrin och samtidigt det mest mystifierade, det som aldrig förklaras hur mycket det än skrivs om prostitution.» (s. 87). Till skillnad från vad berättelserna antyder är sex inget som »hänger och dallrar» mitt emellan personer; det kan inte existera fristående från kvinnan och går inte att betrakta som en vara eller som »ett ting, materia som i likhet med mat och vatten [är] något man kan producera, lämna över och gå ifrån,» skriver Ekman (s. 93–94).

På ställen som dessa är det lätt att bli en smula irriterad över den polemiska ton Ekman ofta använder sig av. Sexet som säljs eller sexuella tjänster brukar väl vanligen förstås som sexuellt umgänge eller sexuell aktivitet. Även om sex inte är en materiell vara verkar det rent språkligt inte konstigare att säga att prostituerade säljer sex eller sexuella tjänster än att säga att frisörer säljer klippningar eller massörer massage. Det verkar heller inte mindre begripligt att påstå att prostituerade tar betalt för att »ha sex(ue)llt umgänge» med en person än att påstå att en psykolog tar betalt för att »ha ett samtal» med en patient.

När det gäller surrogatmödraskap menar Ekman att barnet – *surrogatmoderns* dotter eller son som Ekman kallar det – är varan vid surrogatmödraskap, och att försäljningen av denna vara innebär försäljning av kvinnans kropp eftersom barnet har varit del av kvinnans kropp. Till skillnad från vad Ekman hävdar så följer det dock inte att surrogatmodern säljer sitt barn, snarare än att hon utför tjänsten att vara gravid för någon annans räkning, bara för att hon får betalt när barnet hon fött överlämnas till beställarna. I så fall skulle personen som reparerat vår cykel sälja tillbaka den till oss snarare än att få betalt för den tjänst hon framgångsrikt utfört åt oss. Frågan om vem som är barnets förälder, i den meningen att man har moraliska rättigheter och skyldigheter till barnet, är inte lika enkel som Ekman låter påskina. Om surrogatmodern ska anses vara förälder till det barn hon bär oavsett om det är hennes gene-

tiska barn och oavsett att hon uttryckligen avlagt sig föräldraskap tycks det kunna få följder exempelvis för möjligheten att adoptera bort barn.

Möjligen missar jag viktiga nyanser i Ekmans resonemang om varufiering eftersom jag inte är tillräckligt insatt i den marxistiska analys som hon använder sig av. Men då boken vänder sig till en bred publik är det inte särskilt lyckat om förståelsen av centrala poänger kräver att läsaren har omfattande marxistiska kunskaper.

Som jag ser det hade Ekman kunnat nöja sig med att tala om den varufiering som sker vid prostitution och surrogatmödraskap i termer av att kvinnans sexualitet respektive graviditet *funktionaliseras*. Och även om Ekman använder sig av marxistiska referenser så tycks det som hon lika gärna (eller hellre) kunnat uttrycka poängen kantianskt: vid prostitution blir kvinnans kropp till en vara genom att användas enbart som ett medel för att uppfylla torskarnas sexuella syften. På liknande vis blir surrogatmoderns kropp till en vara när hon används enbart som en behållare för att framställa barn till någon annan. Detta oavsett om någon pengatransaktion förekommer.

Även om vi går med på att kvinnors kroppar blir till varor vid prostitution och surrogatmödraskap så verkar det krävas ytterligare en premis för att fastställa att kvinnorna – deras jag eller varat – därmed säljs. Ekman påpekar att idén att det går att sälja sin kropp utan att sälja sig själv är central för den moraliska legitimeringen av prostitution och surrogatmödraskap. Hon argumenterar för att denna idé vilar på ett dualistiskt synsätt som bör förkastas, nämligen att kroppen är fullständigt skild från jaget och att människan inte är sin kropp. Argumenten hon ger för att kvinnans jag *inte* går att skilja från hennes kropp går ut på att kvinnor påverkas mentalt av vad som händer med deras kroppar. När Ekman talar om att vi *är* våra kroppar så gör hon den fenomenologiska poängen att vi upplever vår existens eller vår identitet som oskiljaktig från vår kropp. De kroppsliga förmågor och kroppsdelar genom vilka vi upplever världen är inte något vi *äger* utan vad som gör oss till dem vi är. Utan kroppen finns inget jag.

Ekmans fenomenologiska framställning är övertygande på ett generellt plan. Dock tycks inte kritiken av den dualism hon har i

åtanke (och som hon något vårdslöst tillskriver Descartes) få några specifika implikationer för *hur* vi upplever vår existens via kroppen. Ekmans meningsmotståndare kan förkasta en sådan dualism och samtidigt hävda att många kvinnor inte upplever sexualiteten och graviditeten som lika centrala för sitt vara som Ekman gör gällande, och att dessa förmågor därför kan säljas utan att kvinnornas psykologi påverkas märkbart. Min poäng är inte att Ekmans meningsmotståndare har rätt. Min poäng är att människan i någon mening är *alla* sina fysiska celler och förmågor. För att utsagan att varat blir till vara när kroppen blir till vara ska bli rimligt eller intressant behöver Ekman avgränsa *vad* i allt det kroppsliga som är oskiljaktigt från vårt jag i hennes existentiella mening.

Om det faktum att ett arbete eller en vara *sitter fast* på en person är tillräckligt för att hävda att denna *person* utgör en vara, verkar personer bli till varor i många sammanhang. Exempelvis skulle professionella dansare bli varor vid dansföreställningar där deras dansförmåga funktionaliseras och genererar den dans som säljs. Vårt vara skulle också bli till vara om vi till äventyrs skulle sälja våra naglar eller hudavlagringar.

Ekman påpekar att utövandet av vår sexualitet och graviditet är förbundna med vissa själsliga eller existentiella upplevelser. Att våra naglar eller vår avföring inte är existentiellt laddade kan kanske förklara varför inte varat säljs om dessa säljs. För att fastställa *vilka* kroppsdelar eller mänskliga förmågor som har erforderlig existentiella laddning krävs emellertid psykologisk eller empirisk-fenomenologisk forskning.

Behovet av en specificering av vad i allt kroppsligt som utgör varat blir tydlig i premiss (2) i ovanstående argument. (2) gör gällande dels att reifikation krävs för att psykiskt överleva att ens vara görs till vara, dels att denna reifikation innebär att ens helhetliga mänsklighet förnekas: man »begränsas, stängs in, stänger av, domnar bort» (s. 195). Det är knappast så att reifikation uppträder som en försvarsmekanism vid *all* handel med vår kropp. Huruvida reifikation uppstår varierar nog också från person till person. Att de delar som säljs är sådana som vi starkt identifierar oss med tycks vidare inte var tillräckligt för att reifikation ska uppstå. Exempelvis

kan en dedikerad balettdansös *A* men inte dito *B*, som båda är nödgade att extraknäcka som dansstatister i en revy, behöva tänka att det är »min kropp men inte jag som deltar i detta spektakel» för att klara av att producera den ovärdiga dans som bidrar till att betala hyran. Reifikationen (i den mån den förekommer när den förmåga dansösen upplever som sin essens görs till vara) verkar hursomhelst inte vara tillräckligt jag-splittrande för att förneka dansösen hennes helhetliga mänsklighet.

För att avgöra hurvida den reifikation som sker vid prostitution och surrogatmödraskap innebär en splittring av jaget så till den grad att kvinnans helhetliga mänsklighet förnekas krävs, förutom en utförlig specificering av detta tillstånd, relevant psykologisk och socialpsykologisk forskning. När det gäller prostitution refererar Ekman till trovärdig forskning som talar för att en problematisk splittring av jaget i princip alltid krävs för att kvinnor psykiskt ska klara av en tillvaro i prostitution. Men de belägg Ekman anför för att detsamma gäller för surrogatmödraskap är långt mer spekulativa. Exempelvis är det inte uppenbart att gravida kvinnor upplever barnet de bär som en del av sig själva snarare än som en egen individ – detta oavsett om de avser att själva ta hand om barnet efter födseln. Detta hindrar inte att surrogatmodern ändå behöver gå igenom en problematisk avstängning av känslor under graviditeten såväl som en problematisk separationsprocess efter förlossningen. Det är emellertid mindre tydligt än vid prostitution att problematiken ifråga handlar om splittring av jaget. Att forskningen visar på en betydligt högre andel »nöjda» surrogatmödrar än »nöjda» prostituerade avfärdar Ekman relativt lättvindigt med att »nöjda» surrogatmödrar är martyrer som upplever sig behöva göra stora självupppoffringar för att duga som människor.

Hur är det då med Ekmans normativa premiss (3): att företeelser där någons helhetliga mänsklighet förnekas är moraliskt illegitima? Rimligheten i (3) beror på hur (4) ska tolkas, vilket inte är helt tydligt. Om Ekman vill visa att prostitution och surrogatmödraskap är *principiellt* moraliskt illegitima företeelser så måste (3) hävda att det är *principiellt* omöjligt att berättiga en företeelse som förnekar någon dess helhetliga mänsklighet. En sådan principiell tolkning av

(3) blir rimligare ju allvarigare jag-splittring som definitionsmässigt sker när en persons helhetliga mänsklighet förnekas. Men ju högre grad av jag-splittring som erfordras desto svårare blir det att belägga detta drag som *inneboende* hos prostitution och surrogatmödraskap – något som måste göras för att fastställa att varje tänkbar instans av prostitution och surrogatmödraskap är moraliskt illegitim.

Samtidigt som boken ger intrycket att (3) ska tolkas principiellt – kvinnors helhetliga mänsklighet är inget man kan köpslå med! – så verkar en sådan hållning *kunna* implicera att abort är principiellt fel. Detta eftersom kvinnan som gör abort sannolikt reifierar sig i någon mån från innehållet i sin livmoder och konstituerar fostret som något skilt från hennes jag. Ekman skulle kunna påtala att till skillnad från vad som är fallet vid surrogatmödraskap så nyttjas inte graviditeten vid abort för andra personers syften. Hennes diskussion visar dock inte varför det skulle vara värre att förnekas sin helhetliga mänsklighet när andra i någon mån tjänar på detta.

Ekman understryker att det är verkligheten som spelar roll; hon tycks inte vara intresserad av distinktionen mellan att prostitution och surrogatmödraskap är *principiellt* moralisk illegitimt och att *varje faktiskt fall* av prostitution och surrogatmödraskap är moraliskt illegitimt. Med rätta kan jag tycka, och föreslår att (4) tolkas på det senare, icke-principiella sättet. En icke-principiell och rimligare tolkning av (3) kunde då i sin tur vara att ju allvarigare splittring av jaget som en företeelse medför desto mindre utrymme finns det att hävda företeelsens moraliska legitimitet. Givet den empiriskt understödda premissen att prostitution och surrogatmödraskap i varje faktiskt fall innebär en högst problematisk splittring av jaget så skulle (4) följa.

Utifrån Ekmans diskussion kan vi sluta oss till att det saknas realistiska möjligheter att reglera bort prostitutionens tendens att framkalla kraftig och problematisk jag-splittring. Därför anser jag att Ekmans argument i min rekonstruktion fungerar väl när det gäller prostitution och med fördel kan användas för att underkänna relevansen av prostitutionsromantikens argument att det inte är något fel på prostitution *i sig*. Men när det gäller surrogatmödraskap

vill jag hävda att argumentet fallerar på empirin. Dels tycks jag-splittringen generellt vara mindre av problematisk art. Dels tycks det finnas diverse regleringar att ta till som kan förväntas mildra den jag-splittring som tenderar att uppstå. T.ex. kan ångerklausuler eller lagförd rätt för surrogatmodern att utgöra en viktig del av barnets liv efter födseln ge större utrymme för surrogatmodern att anknyta till barnet hon bär.

Trots att Ekman sannolikt har rätt i att kvinnors sexualitet och graviditet upplevs som en del av jaget eller varat och att varufieringen av dessa förmågor påverkar kvinnornas existentiella tillvaro lyckas hon inte ro iland vad som hade varit en originell poäng: att prostitution och surrogatmödraskap väsentligen är moraliskt analoga. Den splittring av jaget som varufieringen vid surrogatmödraskap medför verkar helt enkelt inte vara problematisk i jämförbar grad med den som sker vid prostitution.

→

Sandra Lindgren

Noter

1 Trots att termen »berättelse» ofta används i diskussioner om samhällsföreteelser är den i min mening inte idealisk i dessa sammanhang. »Berättelse» leder tankarna till något påhittat, något som saknar sanningsanspråk. Men såväl Ekman som hennes meningsmotståndare anser väl att den egna beskrivningen av prostitution och surrogatmödraskap är den adekvata eller sanna.